

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ

УДК 372.881.116.12

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК РІДНОЇ В ПЕРШОМУ КЛАСІ

Ольга Хома

*Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26, Мукачево, Україна, 896000*

Розкрито особливості вивчення української мови в першому класі. Схарактеризовано специфіку навчання на кожному з трьох періодів: добукварному, букварному, після букварному. Виокремлюємо проблеми у навчанні рідної мови в першому класі і запропоновано шляхи вирішення. Проаналізовано мовленнєву готовність першокласників та окремі порушення звуковимови. Зазначено про методи і прийоми навчання рідної мови. Наголошено на звуковому аналітико-синтетичному методі навчання грамоти.

Ключові слова: українська мова, початкова школа, навчання грамоти, метод і прийом навчання, звуковий аналітико-синтетичний метод.

У нашій державі українська мова є державною, а її вивчення передбачено в усіх навчальних закладах. У “Концепції навчання державної мови в школах України” визначено основну мету початкового курсу навчання української мови, що полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття (слухання і читання), створення (говоріння і письма) висловлювань у різних сферах, форм, видів і жанрів мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції. Сьогодні чинний новий Державний стандарт початкової загальної освіти галузі “Мови і літератури”, відповідно розроблено навчальну програму та підручники з рідної мови, Букварі. З огляду на це навчання української мови в початкових класах потребує подальшого дослідження.

З перших уроків навчання грамоти в першокласників формується ключова компетентність – уміння вчитися. Вона полягає в оволодінні молодшими школярами загальнонавчальними вміннями і навичками, до складу яких належать навчально-організаційні, загальномовленнєві, загальнопізнавальні та контрольні-оцінні, здатність організувати свою навчальну діяльність, а також у сформованість почуття відповідальності за виконання

завдання. Після дошкільного віку в першокласників виникає проблема адаптації до навчання в умовах початкової школи.

Зазначимо, що навчання шестирічних дітей досліджували вчені різних галузей знань: психологи (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов та ін.); психолінгвісти (І. Зимня, О. Лурія та ін.); педагоги і лінгводидакти (А. Богущ, М. Вашуленко, І. Гудзик, О. Савченко, О. Хорошковська та ін.). Заслужують на увагу дослідження Р. Вовкотруб, Н. Гавриш, Т. Коршун, М. Орап з проблем навчання молодших школярів. Є низка публікацій (М. Вашуленко, М. Захарійчук, К. Пономарьова, О. Хорошковська та ін.) щодо сучасних підходів навчання української мови.

Наша мета – розкрити особливості навчання рідної мови в першому класі.

У дисертації М. Орап [4] викладено теоретичні засади комплексного підходу до розвитку мовлення в період навчання грамоти та експериментально перевірену методику його реалізації в умовах початкової школи, простежено її вплив на мовленнєвий розвиток першокласників. Суть методики полягає у визначенні об'єктом навчання першокласників мовленнєвої діяльності та організації процесу розвитку мовлення з урахуванням умов її формування і розвитку, а саме: вмотивованість цього процесу; забезпечення розвитку мисленнєвої діяльності; розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку; чітке визначення мовленнєвих навичок та вмінь, на формування і розвиток яких спрямований курс навчання грамоти.

Дослідниця М. Орап у своєму дослідженні виокремила проблеми у процесі навчання грамоти і зазначила шляхи їхнього вирішення. Перша проблема полягає в недостатній комунікативній спрямованості процесу мовленнєвого розвитку першокласників. Традиційна методика здебільшого спрямована на формування уявлень та набуття знань. У науковій та методичній літературі приділено недостатню увагу питанням мовленнєвого спілкування, створенню мовленнєвих ситуацій. Відсутність усвідомленої мотивації мовленнєвої діяльності, імітаційний характер мовленнєвих вправ не спонукає першокласників до створення висловлювань.

Друга проблема – відсутність систематичності та цілеспрямованості мовленнєвого розвитку. Наявні навчально-методичні комплекти не створюють умов для взаємопов'язаної та взаємодоповнюючої роботи в усіх напрямках розвитку мовлення на кожному уроці навчання грамоти. У наслідок цього в дітей не закладаються початкові уявлення про мову як єдину сукупність мовних знаків, про мовлення як процес висловлювання своїх думок у фонетично, лексично і граматично правильній формі.

На думку М. Орап, досі не створено науково обґрунтованого комплексу вправ, у якому рівномірно і гармонійно було б поєднано роботу з усіх

напрямів розвитку мовлення в період навчання грамоти, який був би пов'язаний із мовним матеріалом кожної сторінки Букваря і постійно та цілеспрямовано реалізовувався вчителем на кожному уроці навчання грамоти і розвитку мовлення [4].

Вважаємо, що під час вирішення проблем, які виникають у процесі навчання грамоти, варто врахувати психолого-фізіологічні особливості шестирічних дітей. Молодший шкільний вік з погляду психології є особливим. Зокрема, Е. Еріксон називає цей вік латентним. Засвоєння знань з різних предметів дає змогу дитині одержати визнання оточуючих і почуття компетентності. Протягом цього періоду продовжується ріст і розвиток організму дитини, її рухи стають координованішими, точнішими. “Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пам'яті, коли особливо динамічно змінюється співвідношення мимовільного й довільного запам'ятовування” [5, с.183]. Окрім того, для учнів шестирічного віку це складний адаптаційний період, мета якого – створити сприятливі психолого-педагогічні умови для їхнього навчання і виховання. За словами М. Вашуленка, психологічна основа методики навчання грамоти полягає в доборі таких методичних прийомів, які враховували б особливості дитячого сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, сприяли б їхньому всебічному розвитку. На відповідному мовному матеріалі учні мають оволодіти такими важливими прийомами розумової роботи, як аналіз і синтез, класифікація, узагальнення, уміння робити висновки [2, с. 33].

Потрібно врахувати, що дитина приходить у перший клас з різною мовленнєвою готовністю. За нормального розвитку вона засвоїла правильну вимову майже усіх звуків. Проте є діти, в яких з певних причин (захворювання, аномалія в побудові окремих органів тощо) мовленнєвий розвиток відбувається із запізненням. Як показує наше дослідження, фонетичні порушення проявляються під час вимови звуків [р ш с], відбувається заміна одних звуків іншими [с-ш], [р-л], змішування дзвінких і глухих, неправильне вимовляння свистячих звуків, м'яка вимова [ч] під впливом місцевого діалекту.

Найпоширенішим із мовленнєвих порушень у дітей шестирічного віку є дислалія, які визначають як порушення звуковимови за нормального слуху і збереженій іннервації мовленнєвого апарату. Сигматизм (парасигматизм) як різновид дислалії полягає якраз у спотворенні вимови шиплячих та свистячих звуків. Сигматизм у вимові шиплячих простежується під час зубного вимовляння, шепелявій вимові, пом'якшеній вимові шиплячих. Учителю початкової школи потрібно з'ясувати причину порушення вимовляння і за умови консультації з логопедом батьками визначити систему фонетичних вправ для їхнього подолання.

На нашу думку, з метою автоматизації звуків на уроках навчання грамоти доцільно використовувати чистомовки, скоромовки, ігрові вправи, орфоепічні хвилинки, усний звуковий аналіз слів тощо. Вони сприятимуть розвитку в дитини артикуляційного апарату, інтонаційної виразності, виробленню правильної вимови і дикції, що є важливим у формуванні культури усного мовлення. Наведемо деякі зразки.

Чистомовки. 1. Ра-ра-ра – на дереві кора. Ар-ар-ар – загудів комар.
2. Ла-ла-ла – я книжку взяла. Бу-бу-бу – це мій буквар.

Скоромовки. 1. В чаплі чорні черевички. Чапля чапа до водички (за Г. Бойком). 2. Мила митися не вміла, Мила мило загубила.

Ігрові вправи. “Вередливі звуки”. Вчитель у казковій формі ставить перед учнями завдання: “Жили собі звуки в словах, а потім завередали й повтікали. Треба звуки відшукати й поставити на місце”. Вчитель промовляє слова, в яких нема першого звука, а діти його відновлюють.

Логопедичні ігри. “Впізнай за звуком”. Учневі пропонують впізнати, звук: стукіт дощу, стукіт черевичка, шелест листочків на деревах тощо.

Звуковий аналіз слів. Вимовляючи слово, учні виокремлюють звуки, дають їм характеристику – голосний (наголошений, ненаголошений), приголосний (твердий, м’який). Учитель стежить за артикуляцією звуків і виправляє помилки.

У шестирічних першокласників з’являється важливий вид мовленнєвої діяльності – письмо, що є у тісному зв’язку з іншими – аудіювання, говоріння, читання.

За навчальною програмою [3, с. 11–12] у навчанні письму потрібно формувати координацію дій рухового і зорового аналізаторів, графічні навички письма; дбати про засвоєння гігієнічних правил, яких варто дотримуватися під час письма. Враховуючи вікові особливості розвитку шестирічних учнів (слабкість дрібних м’язів руки, недостатня регуляція рухів під час письма, значна втомлюваність за тривалого напруження, недостатня сформованість зорового сприйняття графічного образу букви), програма не рекомендує форсувати навчання письма. За наявності в класі дітей, у яких переважають дії лівою рукою, вчитель має право корегувати методику навчання таких учнів, не наполягаючи на переучуванні їх на письмо правою рукою.

Значну увагу вчителю треба звернути на методику уроків читання і письма в першому класі, оскільки між ними є тісний взаємозв’язок – це уроки навчання грамоти, що охоплюють три періоди. У добукварний період навчання грамоти потрібно розвивати усне мовлення першокласників, готувати їх до письма, формувати аналітико-синтетичні вміння в роботі над звуковою будовою слова, реченням тощо. У букварний період учні засвоюють графічну систему української мови, оволодівають початковими

уміннями читати за Букварем, писати в зошитах з друкованою основою і в зошитах із сіткою. Післябукварний період призначений для удосконалення уміння читати й писати, виконувати аналітико-синтетичні операції з одиницями різних мовних рівнів у межах навчальної програми.

До уроків навчання грамоти ставлять певні вимоги. Їх поділяють (М. Наумчук) на загальнодидактичні і спеціальні (методичні). Серед загальнодидактичних ми виокремили такі:

- 1) виховний характер уроку, чіткість виховної мети;
- 2) розуміння навчальної, розвивальної мети уроку;
- 3) наступність і перспективність уроку;
- 4) різноманітність методичних засобів і прийомів роботи;
- 5) диференційований та індивідуальний підхід до учнів у процесі уроку;
- 6) навчання учнів прийомів розумової праці;
- 7) науковість, доступність матеріалу;
- 8) тривалість уроку навчання грамоти (35 хв);
- 9) проведення двох фізкультхвилинок чи динамічних пауз.

До методичних належать такі:

- 1) турбота вчителя про мовленнєве середовище на уроці;
- 2) робота з розвитку мовлення учнів на різних рівнях;
- 3) наявність прийомів звукового і звуко-буквенного аналізу і синтезу;
- 4) робота над формуванням умінь та навичок читання і письма;
- 5) використання на уроці зразкового мовленнєвого матеріалу;
- 6) нерозривна єдність уроків читання і письма.

Якість уроку залежить від особистісного підходу до навчального процесу, взаємодії вчителя і учнів, педагогіки співробітництва на уроці та інших чинників, що стимулюють навчальну діяльність. Критеріями сучасного уроку навчання грамоти вважаємо такі:

- чітка мотивація навчальної діяльності;
- навчальний, розвивальний характер уроку;
- використання як традиційних, так інноваційних методів навчання з наданням переваги технології створення ситуації успіху;
- система вправ, що спрямована на мовленнєвий розвиток молодших школярів;
- забезпечення взаємозв'язку чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо;
- раціональне використання навчального часу;
- системність знань учнів (повторення, узагальнення і систематизація вивченого);
- творчий потенціал уроку (пізнавальні, творчі завдання);

- ігрова діяльність, що спрямована на формування комунікативної компетентності молодшого школяра;
- соціокультурна спрямованість навчально-виховної діяльності першокласників.

Основним методом навчання грамоти, який усталився у вітчизняній школі, є аналітико-синтетичний [3, с. 11], основоположником якого був К. Ушинський. Особливості цього методу такі:

1) предметом читання є позначена буквами звукова будова слова; звуки мовлення, які дитині потрібно відтворити під час читання слова, є тими основними мовними одиницями, якими вона оперує на початковому етапі оволодіння грамотою;

2) початкові фонетичні уявлення діти мають одержувати тільки на основі спостережень за відповідними одиницями живого мовлення (звук, голосний, приголосний, склад та ін.) з належним усвідомленням їхніх важливих ознак;

3) початку ознайомлення дітей з буквами має передувати період практичного засвоєння звукової системи рідної мови, так званий добукварний період.

Є такі принципи, на яких ґрунтується сучасний метод навчання грамоти: 1) формування у дітей початкових умінь читати й писати у послідовності: від звука до букви; 2) одночасно-паралельне опрацювання парних твердого і м'якого приголосних, що позначаються на письмі тією самою буквою; 3) забезпечення складового читання вже на початку ознайомлення з кожною новою літерою, що позначає приголосний звук.

У процесі навчання грамоти системну роботу потрібно проводити і за іншими напрямками: збагачення, уточнення й активізація словникового запасу учнів, робота над граматичним ладом мовлення першокласників, розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

За дослідженнями Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук, розвиток мовлення під час навчання грамоти відбувається в процесі роботи над сторінками (сторінковими розворотами) Букваря і Зошита для письма (предметні малюнки, серії сюжетних малюнків, схеми, тексти); у зв'язку зі слуханням із вуст учителя і заучування напам'ять віршів, скоромовок, прислів'їв, приказок, потішок, загадок; під час перегляду кінофільмів, відвідування вистав лялькового театру; під час розгляду картин, малюнків, які вчитель приносить на урок; під час проведення екскурсії; прогулянок, коли діти спостерігають за природою та працею людей і т.п. [1, с. 45].

Ефективними, на нашу думку, є вправи на побудову діалогів із завданням: побудуй діалог за зразком, за першою реплікою, за темою тощо. Серед комунікативних завдань пропонуємо такі: підготуй розповідь про улюбленого казкового героя, склади свою розмову зі Святим Миколаєм, з

першокласником іншої школи про свої успіхи в навчанні; твої прохання до чарівної квітки тощо. Окрім того, потрібно привчати першокласників до само- і взаємоаналізу відповідей на запитання та інших видів робіт.

Ми розглянули окремі особливості навчання української мови як рідної в першому класі. Це процес навчання грамоти, що охоплює три періоди – добукварний, букварний, післябукварний. Навчання мови учнів шестирічного віку потребує врахування психолого-педагогічних засад, що зумовлює відбір ефективних методів і прийомів навчання. Значну роботу варто спрямувати на розвиток мовлення, формування культури усного мовлення, практичне засвоєння окремих мовних понять.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні інноваційних методів навчання грамоти.

1. Коваль Г. П. Методика викладання української мови: навчальний посібник [для студ. педінститутів, гуманітарних у-тів, пед. коледжів] / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2010. – 287 с.
2. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник [для студ. вищих навч. закладів] / За науковою редакцією М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім “Освіта”, 2012. – 392 с.
4. Орап М. О. Комплексний підхід до розвитку мовлення першокласників у період навчання грамоти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук:13.00.02 / М. О. Орап; Ін.-т. пед. АПН України. – К., 2000. – 20 с.
5. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005.– 360 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 09.06.2016
доопрацьована 11.08.2016
прийнята до друку 25.08.2016*

TEACHING UKRAINIAN AS A NATIVE LANGUAGE IN THE FIRST CLASS**Olga Khoma***Mukachevo State University,
Uzhgorodska Str. 26, Mukachevo, Ukraine, UA –89600*

In Ukraine, the official language is Ukrainian, which involves mastering it in all educational institutions. The article describes the peculiarities of the language studying at the first grade. Literacy teaching includes three periods, each of them has its own goals and objectives. Author has determined the specific character of the periods. In the pre-ABC-book period literacy develops speaking among the first-graders, the preparation for writing letters takes place, the analytical and synthetic skills of work on the sound structure of words and sentences are formed. In the ABC period students acquire graphic system of the Ukrainian language. The after-ABC period is intended to improve the ability to read and write, to perform analytical and synthetic acts with units at different linguistic levels within the curriculum. The problems of teaching the mother tongue in the first grade have been distinguished along with the methods of its solution. The author has analyzed the first-graders speech readiness and pointed out some pronunciation mistakes. There have been singled out methods and ways of the native language teaching. A special attention has been paid to the analytic-synthetic sound method. In order to automate the sounds mastering author has recommended couplet, patter, twisters, play exercises, orthoepic warming -ups, oral sound analysis of words, etc. They aim to develop a child's speech apparatus, intonation expressiveness, forming the correct pronunciation and diction, which is important during the speech culture shaping.

There have been identified the general requirements for literacy lessons, among them – general didactic and methodical ones. Criteria of the literacy lesson modern teaching have been described.

The exercises with speech development have been characterized: work with ABC-book pages and notebooks for writing, statements compiling by subject and content drawings, learning by heart, making up dialogues.

Key words: Ukrainian language, primary school, literacy, education and reception method, analytic-synthetic sound method.

